

ЗАСВОЄННЯ ТРАДИЦІЙ У КОНЦЕПТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗАКАРПАТТІ 1919 – 1939 РР.

У статті представлено результати дослідження особливостей викладання дисциплін естетичного циклу з акцентом на ролі народних промислів у доповнюючих, ремісничих, купецьких школах Підкарпатської Русі.

Ключові слова: естетичне виховання, народні промисли, традиція, освітній процес, Підкарпатська Русь.

Zymomyra M. The traditions assimilation in the educational process concept: aesthetic education in Transcarpathia during 1919 – 1939. The article presents the research results of the teaching features of aesthetic disciplines with emphasis on the role of handicrafts in complementary, vocational and merchant schools artisan, merchant schools of Subcarpathian Rus'.

Key words: aesthetic education, handicrafts, tradition, educational process, Subcarpathian Rus'.

Зимомря М. Усвоение традиций в концепте образовательного процесса: эстетическое воспитание в Закарпатье 1919 – 1939 гг. В статье представлены результаты исследования особенностей преподавания дисциплин эстетического цикла с акцентом на роли народных промыслов в дополняющих, ремесленных, купеческих школах Подкарпатской Руси.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, народные промыслы, традиция, образовательный процесс, Подкарпатская Русь.

Постановка проблеми. Досліджуючи проблему естетичного виховання в Закарпатті упродовж 1919 – 1939 рр. крізь призму освітнього процесу, важливим постає питання адекватного засвоєння традицій та їхнього перетворення у моделі сучасних інновацій. Адже в умовах глобалізації інформаційного та інтелектуально-освітнього простору актуального звучання набуває культурна світобудова. Йдеться про широкий вимір шляхів її розвитку з проєкцією на національні досягнення кожного народу як суб'єктної величини. У цьому зв'язку народне декоративно-ужиткове мистецтво належить до загальнолюдської культурної скарбниці, відповідає її духовному складові, окреслюючи самотність естетичного виховання як системи, що має творчо-предметну своєрідність, зумовлену практичними потребами. Вони характерні і для національної спадщини українського народу, який явив дієве засвоєння духовних цінностей інших етносів крізь призму діалогу та взаємозбагачення культур. У межах осмислення аспекту засвоєння традицій у концепті освітнього процесу заслугове уваги навчальний процес у промислово-торговельних і купецьких школах, активна діяльність яких припала у Закарпатті на 20-ті рр. ХХ ст.

Аналіз досліджень. Проблемі вивчення народних промислів присвячено низку важливих робіт. Тут варто виокремити такі монографічні праці, як «Декоративно-прикладне мистецтво» [1] Є. Антоновича, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевича, «Громадянське виховання учнівської молоді в спадщині діячів освіти Закарпаття (1919–1939 рр.)» [2] О. Бенци, «Український виховний ідеал і національний характер (вито-

ки, деформації і сучасні виклики)» [3] О. Вишневецького, «Історія української вишивки» [5] Т. В. Кари-Васильєвої, «Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.)» [6] В. Клапчука, «Основи гуцульського художнього деревообробництва» [7] Л. Оршанського та П. Андріюка, «Українські народні промисли: естетичні аспекти» [8] В. Титаренко, «Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки XX століття» [9] П. Ференца. Водночас не втрачає актуальності системний аналіз народних промислів, які у поєднанні з народними традиціями впливають на творчий розвиток і естетичне виховання молоді.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей викладання дисциплін естетичного циклу з акцентом на ролі народних промислів у доповнюючих, ремісничих, купецьких школах Підкарпатської Русі.

Виклад основного матеріалу. Змістовні факти про роботу промислово-торгівельних і купецьких шкіл, що діяли в Закарпатті у 20-х рр. XX ст., містить документ під назвою «Організація ремісничих доповнюючих шкіл у Підкарпатській Русі у 1920–1922 рр.» [10]. Їхнє створення відбулося за ініціативи Шкільного відділу цивільної управи в Ужгороді. Примітно, що у період приналежності Закарпаття до Австро-Угорської монархії промислово-торгівельні школи існували в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Севлюші та в селі Паланок біля Мукачева. Натомість в інших містах Підкарпатської Русі, де була більша кількість учнів, молодь відвідувала так звані доповнюючі класи народних шкіл. Тут навчання тривало чотири роки, один з яких був підготовчим. Заняття проводилися від 17-ої до 20-ої години, а в неділю з 9-ої до 12-ої години. Контроль за діяльністю шкіл було покладено на державного представника та трьох членів ремісничої корпорації, а фінансування забезпечувалося державою.

Після входження Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки організація промислово-торгівельних шкіл супроводжувалася складними процесами. Це було пов'язане, зокрема, з тим, що значна частина досвідчених учительських кадрів перейшла на роботу до навчальних закладів в Угорщині. Міністерство шкільної і народної освіти в Празі опублікувало 1920 року спеціальний наказ за № 52481/19. Його сутність полягала в тому, що за згодою Автономної директорії від 31 березня 1920 року було припинено діяльність керамічної школи в Ужгороді, а її будівлю передано доповнюючим промислово-торгівельним і торгівельним школам. Проте цей будинок мав усього три приміщення, придатні для навчання. Тому доповнюючий осередок розмістили у руській народній школі, а в колишній керамічній школі осіла державна наукова робітня. Декретом за № 604 від 21 січня 1920 року тимчасовим управителем доповнюючих промислово-торгівельних шкіл Підкарпатської Русі був призначений Франц Шпала. Для конкретного визначення прав і обов'язків управителів доповнюючих шкіл Шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі оприлюднив 20 жовтня 1921 року окремий документ (№ 15611) – «Статут для керівництва управителя промислово-торгівельних доповнюючих шкіл для Підкарпатської Русі», а декретом № 15891 підтверджено статус Ф. Шпали як тимчасового управителя згаданих осередків. Наступним кроком для їхнього успішного функціонування стало створення інспекторату промислово-торгівельних доповнюючих шкіл для Підкарпатської Русі в Ужгороді. Це сталося 12 червня 1922 року, а очолив інспекторат Ф. Шпала. До початку навчального року 1921 – 1922 він керував і купецькими школами, згодом вони перейшли у безпосереднє підпорядкування Шкільному відділу.

Першу доповнюючу школу у Підкарпатській Русі відкрито 12 лютого 1920 року в Ужгороді. На навчальний рік було записано 291 юнаків, їх розподілили на сім класів.

Автор документа підкреслив чинник міжнаціонального нерозуміння, який не можна було ігнорувати: «Ми були здивовані вже при перших записах стосовно заповнення рубрики «національність». Майже всі учні зголосилися до мадярської національності, а на питання чеською або руською мовами усі відповідали «nem tudom» («не знаю»). Це було наслідком того, що в перших роках навчалися по-мадярськи. Щойно з часом переконалися, що більшість учнів уміють розмовляти по-руськи, а зголошувалися мадярами й вдавали, що не розуміють по-руськи, під впливом і агітацією учнів художників і передусім майстрів» [10, 3]. Однак, поступово ситуація покращувалася, що позначилося на дисципліні, а відтак – і на результатах учнів.

Майстри брали до себе на науку хлопців віком від 12 до 20 років. Щоправда, вони мали право влаштовувати піврічний випробовувальний термін. Через це учні записувалися до школи упродовж цілого року. Це, у свою чергу, порушувало організаційні засади навчального процесу. Варто зазначити: у доповнюючих школах Ужгорода, Берегова, Хуста та Севлюша були підготовлені класи для малограмотних, а також для учнів, які не володіли достатньою мірою українською мовою. З огляду на те, що юнаки, які приходили на навчання з народних шкіл, не мали знань про землепис (географію) та історію, у навчальний план 1921 – 1922 рр. додатково уведені додаткові предмети – руська (українська) мова, рахунки, письмо, землепис, історія, рисунки, кореспонденція, книговодство.

Аналіз архівних джерел засвідчує: засвоєння учнями основ землепису, історії, рисунку та ін., позитивно впливали на розвиток народних промислів у Закарпатті. Учні, приміром, отримували змогу пізнати прості геометричні рисунки. Вчителі користувалися при цьому книжками «Рисування для малих і найменших» Ф. Шпали та «Рисування у народній школі» Ф. Чигака.

Промисловці свідомо ускладнювали процес організації ремісничих доповнюючих шкіл у Закарпатті, не відсилаючи учнів до школи. Були випадки, коли майстрів засуджували за це до фінансової кари (в Ужгороді – на 53 350 Кч., у Мукачеві – на 24 000 Кч.) відповідно до параграфів 157, 160 і 165 закону, що був прийнятий ще 1884 року [10, 6]. Відсутність волевиявлення з боку промисловців у справі допуску молоді до навчання, а також зловживання майстрів щодо надання випробовувального терміну нагатино позначалися на безперервності й чіткій визначеності навчального процесу.

Слід наголосити, що всі видатки, пов'язані з утриманням доповнюючих шкіл у Підкарпатській Русі, фінансувалися з надходжень державного бюджету. Закладами керували директори та вчителі народних і горожанських шкіл. Попри те, що навчальні осередки не мали окремих будівель, учні мали змогу оволодівати навичками ремісничої справи у цілій низці її галузей (підготовка слюсарів, ковалів, бляхарів, різьбярів, шевців, кравців, голярів, мулярів, теслів, електротехніків, пекарів, різників, спіжарників, склепарів). Примітна деталь: уже в 1923 році були здійснені спроби організувати доповнюючі школи в Ясінях, Косині, Рахові, Буштині, Середньому, Великому Бичкові, Полянні, Солотвині та Білках. До цього, у 1921 – 1922 навчальному році почали функціонувати окремі купецькі доповнюючі школи на два класи з власною управою в Ужгороді та Берегові. Під суспільною управою були відкриті також купецькі класи у Мукачеві та Севлюші. В інших містах Закарпаття купецька молодь навчалася разом з ремісничими учнями [10, 9].

Одним із найвідоміших випускників художньо-ремісничої школи в Ясінях став Заслужений майстер народної творчості Михайло Тулайдан – творець оригінальних музичних інструментів (орнаментовані й різьблені скрипки, цимбали, сопілки). Серед

його учнів – відомий різьбяр Василь Ропчук. Фахову школу художньої обробки дерева у с. Ясіня закінчив Заслужений діяч мистецтв України, Народний художник України Василь Свида (1913 – 1989).

У 1920 – 1921 н. р. доповнюючу школу в Ужгороді відвідували також 16 жовнірів, для яких було виокремлено окремих клас, а навчання оплачувала військова управа. Метою такого заходу було підвищення кваліфікації цих учнів стосовно ручної праці та теоретичних предметів. З огляду на те, що серед більшості жовнірів переважали стельмахи й різьбярі, то у державних робітнях їх навчали передусім початковим навикам у різьбленні, головню у карбуванні. Крім того, вони вивчали такі предмети, як рисунки та господарська калькуляція.

Педагогічні ідеї та погляди, сформовані упродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст. у вигляді методичних розробок, знайшли широке застосування в освітній практиці, яка сприяла естетичному вихованню школярів у різних навчальних осередках Закарпаття. І це важливо, оскільки розвиток новочасної національної системи виховання передбачає навчання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах. До того ж, сучасні майстри розширюють можливості мистецьких прийомів і технік виконання художніх виробів, творчо збагачують народні традиції новаторськими пошуками.

До найбільш поширених різновидів народних промислів у Закарпатті належали й належать досі вишивки, ткацтво, килимарство, різьба по дереву, ковальство, карбування, художнє литво, гончарство тощо. Серед гончарів варто виокремити ім'я Заслуженого майстра народної творчості Василя Газдика, який народився 1927 року у селі Влагово (нині Вільхівка, що на Іршавщині). У його доробку чільне місце посів ужитковий, декоративно-ужитковий та декоративний посуд (блюда, горщики-«рябуни», «канти», корчаги, набори для напоїв, десертів, тарілки, «товкани»). Вироби декоровані рослинними й геометричними мотивами, виконаними підполивним розписом із використанням техніки «урізу». Доцільно додати ще один факт: гончарській справі В. Газдик навчався спільно зі своїми ровесниками Іваном Галасом (1926 – 2004), майстром художньої кераміки, а також Михайлом Галасом (1921 – 1993). Зразки його творчості (довжанки, корчажки, декоративні тарелі, глечики, дзбанки-«пивники») характеризують такі риси, як пропорційність, вдалість поєднанням декору з формою. Смолисто чорні вироби М. Галаса здобули широкий резонанс не тільки в Україні, але й поза її межами. 1968 року він здобув золоту медаль міжнародної мистецької виставки у Монреалі. Загалом закарпатська кераміка позначена стриманістю щодо колориту й орнаментальних засобів, що надає їй своєрідності. Центрами гончарства у Закарпатті залишаються Ужгород, Вільхівка, Гудя, Дубовинка, Драгове.

Аналіз досліджуваної проблеми дає підстави дійти висновку: вагому роль у розвитку народних промислів і ремесел відіграють автентичні носії знання щодо технології та форм певного етнографічного регіону. Вони опановані шляхом традиції, тобто у процесі навчання у досвідчених сільських майстрів або в родинному обійсті. Такі постаті нерідко не мають спеціальної освіти, однак вони постійно живуть у конкретному етнографічному регіоні, ідентифікують себе з його культурою, виявляють дієве зацікавлення місцевими традиціями народного мистецтва. Таким чином, обдаровані мануально майстри, які дотримуються у своїх виробках збереження найбільш характерних рис стилю краю, стають знаковими народними творцями. Без сумніву, ця індивідуальна творчість вимагає підтримки у вигляді фінансування, організації конкурсів,

виставок, популяризації у шкільних осередках. Аналогічний підхід був характерний для Закарпаття упродовж 1919 – 1939 рр.

За сучасних умов фольклоризм набув трактування на рівні стилю популярної та масової культури, яка виступає посередником між народною та національною культурою [4, 82]. У цьому сенсі народні промисли відповідають критеріям «фольклору об'єктів фізичних» (А. Тейлор), що охоплюють способи використання й форми знарядь, типи поселень і будинків, народне вбрання. Народна культура складається з архаїчних та оригінальних елементів, внутрішньоетнічних та між-етнічних запозичень. Отже, на відміну від національної культури, народна нерідко виказує поважні регіональні відмінності, які є ефектом відносної ізоляції й різних обставин життєвого середовища (говірка, діалект, народне вбрання, мистецтво, ремесло) [11, 188]. Зберігаючи пріоритет за традицією, фольклоризм надає культурі національної риси народного стилю, зміцнює почуття локальності, культурної тожсамості, реалізує естетичну функцію. Такі зразки народної традиції, як вбрання, танець, спів, служать укріпленню спільнот певного емоційного типу. У свою чергу, образи, які містяться у виробках народних майстрів, суголосні мотивам з народних пісень, балад, коломийок, приповідок, казок. Адже, як вже наголошувалось, народне мистецтво закономірно опирається на органічний зв'язок зі звичаями і ширше – традиціями. В їхній основі – високий естетичний потенціал, що наповнюється мотивами з різних населених пунктів регіону. З-поміж них вирізняються такі міста і села, як Рахів, Ясіня, Великий Бичків, Тячів, Хуст, Міжгір'я, Берегове, Перечин, Іза, Копашньове. Тут нагромадився значний історичний досвід, який передається з покоління до покоління і животворить новими тенденціями. Це відповідає наповненню головних рис фольклору: а) безпосередність, б) усний переказ, в) анонімність (відсутність індивідуального автора, колективне авторство) і г) традиційність витворів, д) примітивізм (вираження стилю й народної естетики або ж наслідок недостатніх знань, вимушена потреба використовувати сировину гіршої якості, прості техніки обробки та інструменти), е) імпровізація, є) варіативність категорії творця-реципієнта (різні версії унаслідок обмежень і похибок у пам'яті, а також цілеспрямованої адаптації виробу або твору до конкретної ситуації), ж) естетичність. У переємності досвіду виражається єдність естетичних і моральних норм, ідентичність життєвих ідеалів і орієнтирів, ієрархія цінностей спільноти.

Висновки. Окреслювана у дослідженні проблематика охоплює фактор пізнання й сприйняття у процесі естетичного виховання як традицій, так і культурних взірців, що суттєво визначають спосіб поведінки дитини у суспільстві. Глобалізаційні зрушення у різних сферах діяльності, інтеграційні поступки європейських держав і спільнот, розбудовані широкі контакти (безпосередні й зумовлені розмаїтими шляхами переказу інформації) з представниками різних національностей і культур стимулюють інтерес до ближчого знайомства з ними. Власне, це творить підґрунтя для уникнення оцінок упередженого характеру, подолання стереотипів, створення органічного клімату для співіснування й ефективної співпраці. Певною мірою ці ознаки – за інших суспільно-історичних умов – були властиві для полікультурного простору Закарпаття упродовж 1919 – 1939 рр. Як засвідчив аналіз, свою роль у цьому плані відіграли народні промисли.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович Є. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
2. Бенца О. Громадянське виховання учнівської молоді в спадщині діячів освіти Закарпаття (1919 – 1939 рр.) / О. Бенца. – Дрогобич : Коло, 2004. – 231 с.
3. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) / О. Вишневський. – Дрогобич : Сурма, 2010. – 160 с.
4. Зимомря М. Гуманістична сутність естетичного виховання засобами народних промыслів у Закарпатті упродовж 1919–1939 рр. / М. Зимомря // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2012. – № 25. – С. 80–83.
5. Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Мистецтво, 2008. – 464 с.
6. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промысли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : [монографія] / В. М. Клапчук. – Львів-Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – 507 с.
7. Оршанський Л. Основи гуцульського художнього деревообробництва / Л. Оршанський, П. Андріюк. – Косів : Писаний Камінь, 2002. – 236 с.
8. Титаренко В. Українські народні промысли : естетичні аспекти / В. Титаренко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 250 с.
9. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття / П. Ференц. – Мукачево : Карпатська вежа, 2005. – 216 с.
10. Шпала Ф. Організація ремесельних доповнюючих шкіл на Подкарпатській Русі от 1920–1922 / Ф. Шпала. – Ужгород, 1922. – 10 с.
11. Brzezińska A. W. W poszukiwaniu korzeni kulturowych / Anna Weronika Brzezińska // Edukacja regionalna / [red. : A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – S. 187–207.

Статтю подано до редакції 12.10.2014 р.